

УДК 001:94(91)

Г. А. Дороніна

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г. М. Доброва НАН України»*

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА СПІВРОБІТНИЦТВА У ДОСЛІДЖЕННІ АНТАРКТИКИ

Розглянуто та проаналізовано історичний розвиток міжнародно-правової системи, що регулює діяльність в Антарктиці, підкреслено важливість Договору про Антарктику.

Ключові слова: Антарктика, міжнародне співробітництво, міжнародне право.

Рассмотрено и проанализировано историческое развитие международно-правовой системы, регулирующей деятельность в Антарктике, подчеркнута важность Договора об Антарктике.

Ключевые слова: Антарктика, международное сотрудничество, международное право.

Historical development of the international system that regulates activity in Antarctic is considered and analysed, importance of Antarctic Treaty.

Keywords: Antarctic, international cooperation, international law.

Вступ.

Антарктика є найунікальнішим екосистемним об'єктом природи. Значну зацікавленість також викликає політико-правовий досвід міжнародного співробітництва та «управління» Антарктичним регіоном. Відповідно до міжнародно-правового статусу, Антарктика перебуває у спільному користуванні усіх держав світу, незважаючи на односторонні акти з боку окремих країн про територіальні претензії щодо неї. З огляду на сучасні тенденції у світовій науці вчені різних країн прагнуть інтегрувати свої дослідження в міжнародні програми. Багато уваги приділяють і приділяють дослідженню природних процесів на даній території, які тісно пов'язані з глобальними змінами клімату, станом планетарної екосистеми, збереженням і використанням глобальних біоресурсів і прісної води, станом озонового шару та ін. Отже, розглянувши еволюцію і перспективи зміни правового статусу Антарктики, отримаємо можливість передбачити відносини при проведенні наукових досліджень у майбутньому. Фундаментом для виконання комплексного аналізу поставленої проблематики слугують міжнародні правові акти, державні та міжнародні програми, за якими проводилися дослідження, а також міжнародні договори між країнами-учасниками антарктичних досліджень. Основний внесок у розвиток даної проблематики зробили А. П. Федчук, В. В. Голіцин, В. Р. Авхадєєв, А. А. Щипцов та ін.

До кінця ХІХ ст. самостійно проводити дослідження намагалися дослідники окремих держав. Було відкрито велику кількість островів, розпочато океанографічні дослідження, зокрема вимірювання глибин океану, температури та питомої ваги води, визначалася її прозорість, намагалися провести вимірювання температури океанічних глибин. Складність у проведенні цих різноманітних досліджень спонукала вчених дійти висновку, що тільки об'єднавшись можна досягти певних успіхів у дослідженні природи цього земного феномена – Антарктиди [2].

Першим прикладом міжнародного співробітництва в наукових дослідженнях став І Міжнародний полярний рік (І МПР), який припав на 1882–1883 рр. Під час його проведення вченими 12 країн було організовано 15 полярних експедицій, 3 з

© Г. А. Дороніна, 2017

яких було спрямовано в Антарктику. В рамках І МІПР проводилися геофізичні, метеорологічні та деякі біологічні спостереження на м. Горн та острові Південна Георгія. Але більше уваги приділялося дослідженням Північної полярної області [2].

VI Міжнародний географічний конгрес став запорукою продовження спільних досліджень. В 1895 р. в Лондоні було прийнято рішення про організацію Великою Британією, Швецією, Німеччиною та Францією широкомасштабних досліджень в Антарктиці. Британська експедиція під командуванням р. Скотта на судні «Дискавері» в 1902 р. дослідила бар'єр Роса та здійснила низку санних поїздок вглиб материка. В ході її проведення та за аналізом геологічних зразків складено першу мапу геологічної будови району Землі Вікторії. В результаті трирічної експедиції було відкрито півострів Едуарда VII, гірські райони на південь та захід від затоки Мак-Мердо, на льодовиковому плато взято зразки гірських порід та проведено низку спостережень із земного магнетизму та метеорології, експедиція також перетнула гори Землі Вікторії [2; 4].

У ході проведення німецької експедиції під керівництвом Е. Дригальського встановлено порівняно молодий вік порід гори-вулкану Гаусберг, які віднесено до порід четвертинного періоду, проведено картографування бухти Позадовського та систематичні метеорологічні й геофізичні спостереження. В наступні роки експедиції проводили Швеція, Шотландія та Франція.

В 1906 р. у Брюсселі проведено I Міжнародний полярний конгрес за участі 14 країн, на якому Росію представляли вчені М. О. Рикачов, Ю. М. Шокальський та І. П. Толмачов. У ході конгресу було розроблено рекомендації напрямів досліджень на найближчу перспективу. Двома роками пізніше були перші спроби поділити територію державними кордонами, територіальні претензії пред'явили Велика Британія та Франція [2].

На той час першочерговим завданням дослідників було досягнення Південного полюса, що і намагалися зробити британські вчені під керівництвом Е. Шеклтона. У ході експедиції було зібрано колекцію мінералів, зокрема зразки пісковиків та кам'яного вугілля, взятих з льодовика Бірдмора. Хоч основної мети досягнуто не було, але вони встановили південну межу шельфового льодовика Роса.

Бажання вчених досягти Південного полюса не завжди були до кінця прораховані, що призвело до загибелі членів британської експедиції р. Скотта на судні «Терра-Нова», яка практично одночасно розпочиналася з норвезькою експедицією р. Амундсена на судні «Фрам». У складі британської експедиції був перший українець, який побував в Антарктиді – А. Л. Омельченко. Р. Амундсен 15 грудня 1911 р. досяг Південного полюса та підняв там норвезький прапор. Під час експедиції проводились деякі дослідження, результати яких у вчених викликали сумніви. Р. Скотт досяг полюса другим. Слід зазначити, що наукові результати його експедиції були досить вагомими. Внаслідок проведення геологічної та топографічної зйомки у гірських районах Землі Вікторії вдалося встановити, що льодовик Маккая зміщується на 24,4 м у рік. Було також досліджено фізичні властивості льоду, проведено гравітаційні, магнітні та метеорологічні спостереження. При сходженні на вершину гори Еребус вимірювалася температура повітря. Геологічні колекції Р. Скотта дали відповідь на питання про походження південної частини Землі Вікторії [2; 5].

У період з 1929–1931 рр. під командуванням австралійського вченого Д. Моусона організовано спільну британсько-австралійсько-новозеландську експедицію. У ході проведення досліджень з допомогою ехолота встановлено, що в районі між

о. Кергелен та Землею Вільгельма II проходить велике океанічне підняття. Було відкрито та нанесено на мапу нові географічні об'єкти – Земля Мак-Робертсона, мис Баттербі, Земля Мері Берд, Земля Принцеси Єлизавети та гора Х. Мілла. В районі миса Денісон магнітологами встановлено зміщення магнітного полюса на північний захід. У ході роботи експедиції було нанесено на мапу значну частину берегів Східної Антарктиди [11].

У проведенні II Міжнародного полярного року (II МПР) в 1932–1933 рр. брали участь уже 44 країни та 4 міжнародні організації. Саме в цей період вчені СРСР мали на меті відправити Першу радянську антарктичну експедицію та спорудити антарктичну станцію на о. Петра I. Та ці плани здійснено лише в 1956 р. [1].

Геофізичні дослідження двох МПР отримали продовження в 1957–1958 рр. в рамках Міжнародного геофізичного року (МГР), котрий на 1959 р. був продовжений як Міжнародне геофізичне співробітництво. План проведення МГР було ухвалено влітку 1953 р. в м. Брюссель, де відбулася перша конференція Спеціального комітету по проведенню Міжнародного геофізичного року, який був спеціально створений Міжнародною радою наукових спілок (ICSU) для керування МГР. Проведення МГР підтримали Міжнародний геофізичний та геодезичний союз, Всесвітня метеорологічна організація та Міжнародний науковий радіосоюз (URSI). Основною задачею МГР було отримати геофізичні дані для планети в цілому, в тому числі для полярних та екваторіальних районів. Програма також включала океанографічні, гляціологічні, магнітні, гравіметричні та сейсмічні дослідження, спостереження на станціях та судах, дослідження іоносфери, в тому числі за допомогою вертикального зондування. Також програма передбачала вивчення верхньої атмосфери. Вчені різних країн світу проводили геофізичні спостереження і дослідження за єдиною програмою та методиками. Дослідження 1957 р. становили значний інтерес для геофізиків, адже саме тоді зафіксовано рекордно високу сонячну активність [9].

Головною подією МГР був запуск в СРСР першого у світі штучного супутника Землі. Виведений в 1958 р. на орбіту Землі третій штучний супутник являв собою першу наукову геофізичну лабораторію для дослідження космічного простору. Вона дослідила тиск та склад верхніх шарів атмосфери Землі, магнітне поле, концентрацію заряджених частинок, взаємодію сонячного випромінювання з верхніми шарами атмосфери Землі та підтвердила наявність радіаційного поясу Землі. Результати досліджень надходили в три наукові центри (в СРСР, Європі та США) для забезпечення вільного доступу до них усіх учасників. У СРСР та США було створено Світові центри даних, аналогів яких до цього не було. В обох центри надходили результати досліджень по усіх напрямках геофізики, що входили до програми МГР [4].

На конференціях Спеціального комітету з проведення Міжнародного геофізичного року зазначалося, що Антарктида є найважливішою частиною земної кулі для проведення інтенсивних досліджень у період проведення Міжнародного геофізичного року. В рамках програми МГР було прийнято рішення про створення в південній полярній області густої мережі наукових станцій, а також про проведення морських експедицій. Саме під час МГР розпочато комплексні дослідження в Антарктиці, у проведенні яких брали участь вчені СРСР, США, Франції, Бельгії, Австралії, Аргентини, Чилі, Норвегії, Японії, Нової Зеландії та Південно-Африканської Республіки.

Для СРСР одним з основних заходів у рамках Міжнародного геофізичного року була робота Радянської антарктичної експедиції, яка започаткувала дослідження радянських вчених на льодовому континенті. Мережа радянських антарктичних станцій почала створюватися в 1956 р. і була приурочена до проведення МГР. Перша комплексна антарктична експедиція (КАЕ) під керівництвом М. М. Сомова включала морську частину – дослідження в прибережних водах Антарктиди і відкритих районах Світового океану та континентальну, в завдання якої входило зведення антарктичних станцій. Базою радянських антарктичних експедицій стала обсерваторія «Мирний», відкрита на початку 1956 р. В тому ж році побудовано станції «Піонерська» та «Оазис». Безпосередньо в дослідженнях за програмою МГР брали участь Друга (1956–1957) і Третя (1957–1959) КАЕ. Під час Другої КАЕ було розширено наявні станції і побудовано нові – «Комсомольська», «Восток-1» і «Восток» в районі Південного геомагнітного полюса на висоті 3500 м над рівнем моря. Третя КАЕ проводила наукові спостереження на станціях «Мирний», «Піонерська», «Оазис» і «Восток-1». Було здійснено похід зі станції «Мирний» через станції «Піонерська» і «Комсомольська» в напрямку до центра Антарктиди. Морською частиною експедицій виконано зйомку окремих ділянок берегів Антарктиди, проводилися комплексні океанографічні й гідрографічні дослідження [15].

Одночасно з радянськими дослідниками до організації антарктичних наукових станцій приступили і вчені інших країн. У 1958 р. в Антарктиді налічувалося вже 48 наукових станцій, на яких зимувало близько 900 осіб. Найбільша кількість станцій розташовувалася на Антарктичному півострові і на березі моря Уеддела. Значний внесок у дослідження Антарктиди зробили вчені США. Під час МГР в Антарктиді і у водах Південного океану працювала американська експедиція «Дипфріз». Дослідження американські вчені також здійснювали на семи наукових станціях, з яких дві були внутрішньоконтинентальними та п'ять – прибережними. Найбільше наукових станцій в Антарктиці мала Велика Британія – в 1957 р. їх налічувалося 15. Чимало антарктичних станцій в період 1957–1958 рр. стали базами для проведення внутрішньоконтинентальних походів. Під час таких походів велися різні наукові дослідження, у тому числі гляціологічні. Британська експедиція під керівництвом В. Фукса вперше здійснила перехід із станції «Шеклтон» через Південний полюс на узбережжі моря Уеддела з фінішем на станції «Скотт», розташованій на протилежному кінці материка, і здолавши відстань в 3473 км. У результаті спостережень МГР в Антарктиці було відкрито Південний полюс холоду, визначено розташування шести областей з найбільшою повторюваністю циклонів поблизу берегів Антарктиди, доведено, що льоди Антарктиди своєю масою змінили первинний гірський континент до рівня моря та навіть нижче [2; 4; 9].

Міжнародний геофізичний рік за кількістю учасників і виконаним дослідженням став найбільшим міжнародним проектом середини ХХ ст. Добре продумана та організована система спостережень дозволила одержати унікальні геофізичні дані про планету в цілому. Застосування ракетної техніки і штучних супутників Землі призвело в подальшому до докорінної зміни методики геофізичних досліджень і відкрило нові можливості для вивчення Землі і навколоземного простору.

Безперечним успіхом МГР стала плідна наукова співпраця вчених різних держав, яка заклала основу для майбутніх міжнародних проектів. Найважливішим

підсумком МГР також став Договір про Антарктику, підписаний 1 грудня 1959 р. представниками 12 держав, що брали участь в антарктичних дослідженнях за програмою МГР. Головним принципом Договору є використання Антарктиди тільки в мирних цілях. Безліч відкриттів і досліджень було виконано також поза програмою МГР, проте вона надавала значний імпульс вивченню полярних областей [8; 9; 12; 13].

На період проведення МГР було організовано Спеціальний комітет з антарктичних досліджень для координації наукових робіт 12 держав, які вели активну діяльність в Антарктиці в цей період. Значний успіх Міжнародного геофізичного року спонукав Міжнародну Раду з питань науки організувати Науковий комітет з антарктичних досліджень (SCAR). В його завдання входили організація, проведення і координація наукових досліджень в Антарктиці. SCAR також забезпечує дію Договору про Антарктику [8]. SCAR – це єдина міжнародна неурядова організація, здатна займатися якнайширшим спектром наукових досліджень, використовуючи та аналізуючи досягнення та результати діяльності міжнародної спільноти вчених. SCAR забезпечує Систему Договору про Антарктику необхідною науковою інформацією і численними рекомендаціями, що стосуються різноманітних питань, перш за все із забезпечення захисту навколишнього середовища в Антарктиді [8].

З 15 жовтня по 1 грудня 1959 р. у Вашингтоні відбулася Міжнародна конференція з питань Антарктики. В ній взяли участь 12 держав, які на час скликання конференції безпосередньо проводили наукові дослідження в Антарктиці. До їх числа входили як держави, що висунули територіальні претензії на антарктичні райони (Австралія, Аргентина, Велика Британія, Нова Зеландія, Норвегія, Франція та Чилі), так і держави, які не визнавали подібні претензії (Бельгія, СРСР, США, Південно-Африканський Союз та Японія). Внаслідок роботи конференції було прийнято Договір про Антарктику, який на тривалий час визначив її міжнародно-правовий режим. Таким чином, Антарктида та прилеглі райони вперше в історії міжнародних відносин були перетворені в зону миру, в межах якої забороняється будь-яка військова і дозволяється тільки наукова діяльність.

У Договорі про Антарктику прописано й механізми забезпечення дотримання його положень. Одним з основних (постійних) елементів, засобів втілення цих механізмів є Консультативні наради, періодичність яких встановлено один раз на два роки, не враховуючи спеціальні сесії. Мета їх скликання – обмін інформацією, взаємні консультації з питань Антарктики, а також розробка, розгляд та вироблення рекомендацій урядам держав-учасниць щодо засобів, які сприяють здійсненню принципів та цілей Договору. Рекомендації з розглянутих питань, прийняті Консультативними нарадами, розглядаються після цього сторонами Договору. Після їх затвердження усіма державами, представники яких мали право брати участь у роботі відповідної Консультативної наради, вони вступають в силу і стають обов'язковими для сторін Договору [2; 10; 14].

Договір про Антарктику відкритий для приєднання до нього будь-якої держави, що є членом ООН, або будь-якої іншої держави, яка може бути запрошена приєднатися до Договору зі згоди усіх договірних сторін, представники яких мають право брати участь у Консультативних нарадах [9; 13].

Договір укладено у Вашингтоні за ініціативою США та Радянського Союзу державами, що мали в 1957–1958 рр. свої наукові представництва в Антарктиці (Аргентина, Австралія, Бельгія, Чилі, Франція, Японія, Нова Зеландія, Норве-

гія, Південно-Африканський Союз, СРСР, Велика Британія, США). Договір набув чинності 23 червня 1961 р. після його ратифікації державами-учасницями.

Договір про Антарктику включає 14 базових статей. У статті I йдеться про «використання Антарктики тільки в мирних цілях». Стаття II передбачає «свободу та співробітництво в наукових дослідженнях Антарктики», стаття III – «обмін держав інформацією про плани наукових робіт в Антарктиці, обмін науковим персоналом та даними і результатами наукових спостережень». Базовою статтею Договору про Антарктику є стаття IV, що стосується її територіального суверенітету. Вона охороняє позиції трьох груп держав, що є сторонами Договору: тих, що «раніше заявили права або претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці», тих, які вважають, що у них є «основа для претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці», і тих, які не визнають «права і претензії, або основи для претензії будь-якої іншої держави на територіальний суверенітет в Антарктиці» [2]. Однак та сама стаття передбачає, що «жодні дії або діяльність, що мають місце поки цей Договір є чинним, не утворюють основи для заяви, підтримки або заперечення будь-якої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці і не створюють жодних прав суверенітету в Антарктиці. Ніяка нова претензія або розширення існуючої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці не заявляється, поки даний Договір знаходиться в силі». Явний практичний результат від введення статті VI у тому, що Консультативні сторони діють за допомогою Рекомендацій, передбачених статтею IX, розглядаючи питання, пов'язані з льодовиками суходолу та шельфовими в Антарктиці, але в той же час вони діють за допомогою окремих Конвенцій з незалежними процедурами ратифікації та приєднання до Договору, маючи справу з питаннями, що стосуються їх прав або здійснення цих прав, стосовно морів у межах району застосування Договору.

Договір укладено терміном на 50 років, згідно з ним, світова спільнота передбачила свободу наукових досліджень та співробітництво в обміні інформацією про плани та результати таких досліджень. Договір скасував кордони, заборонив проведення випробувань ядерної зброї та захоронення радіаційних відходів, захистив від використання і заборонив на 50 років розвиток гірничо-видобувної промисловості, виключив можливість торгівлі. На території вищезгаданого регіону заборонено проведення будь-яких заходів військового характеру. При цьому військовий персонал та обладнання можуть знаходитися в межах регіону для проведення необхідних наукових досліджень і в інших мирних цілях.

Документ забезпечує свободу наукових досліджень і широкого міжнародного співробітництва на основі обміну інформацією, даними і результатами наукових спостережень між експедиціями і станціями різних держав. Договором про Антарктику заборонено заяву нових територіальних претензій, а також не передбачено відмову від раніше заявлених претензій або визнання їх з боку тих держав-учасниць, які не визнали ці претензії раніше.

У 1988 р. створено Раду керівників національних антарктичних програм (COMNAP) для полегшення зв'язку між управліннями національних організацій, відповідальними за матеріально-технічне забезпечення наукової діяльності в Антарктиці. Нині членством у цій організації охоплено 29 країн Америки, Африки, Азії, Європи та Океанії.

Таким чином, у системі міжнародного співробітництва створено досить розгалужену мережу організацій, які організують і координують діяльність в Антарктиці [2].

Передача Україні Великобританією на певних умовах антарктичної станції «Фарадей», яка нині функціонує як Українська антарктична станція «Академік Вернадський», є також яскравим прикладом міжнародного співробітництва в науковому та матеріально-технічному плані.

У 2007–2008 рр. відбувся III Міжнародний полярний рік, присвячений 50-й річниці Міжнародного геофізичного року, в рамках якого проводилися океанографічні, кріосферні, атмосферні, літосферні дослідження. Одночасно проходив і Міжнародний геліофізичний рік.

Лише спільна праця вчених усього світу в різноманітних наукових напрямках може дати вагомий результат при дослідженні Антарктики.

Нині дана територія використовується виключно в мирних цілях, для міжнародних наукових досліджень. Але ще в першій половині ХХ ст. з боку Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії, Норвегії, Франції, Аргентини та Чилі були спроби колонізації антарктичного регіону. Ці держави визначили свої «національні території» в Антарктиці та з метою закріплення своєї присутності в регіоні створювали тут постійно діючі антарктичні станції та бази. В період 1939–1947 рр. Велика Британія, США та Чилі побудували в Антарктиці 6 станцій. З 1948 по 1955 рр. кількість станцій зростає до 19, які належали Австралії, Аргентині, Великій Британії, Норвегії, США, Франції, Чилі та ПАР. Оскільки Радянський Союз не міг залишатися осторонь від спроб нового перерозподілу території планети, в кінці 40-х років політичним керівництвом країни було прийняте рішення про проведення дієвого контролю за активністю інших країн у регіоні із залученням широкого спектра дипломатичних методів. З метою зміцнення своїх міжнародних позицій в Антарктиці керівництвом країни було прийнято рішення про створення постійно діючої державної антарктичної експедиції, яка повинна була вжити заходів з ефективного освоєння території шостого континенту, спорудивши на ньому власні наукові станції.

Нині вона перебуває у спільному і рівному користуванні усіх держав світу, на неї не поширюється будь-чий територіальний суверенітет. Договір закріпив принцип свободи наукових досліджень і співпраці. Антарктика не перебуває під міжнародним керуванням. Держави-учасниці лише здійснюють взаємні консультації та обмін інформацією з питань Антарктики. Антарктида – єдиний континент на землі, управління яким повністю здійснюється міжнародною угодою.

До 2009 р. міжнародно-правова система Договору про Антарктику регулювала відсутність влади над нею, відкривала свободу інспекції, встановлювала всебічний режим охорони навколишнього середовища, розвивала міжнародне наукове співробітництво і мала достатні юридичні механізми для вирішення можливих суперечок. Для забезпечення дотримання положень Договору можуть проводитися інспекції в будь-який час і в будь-якому районі Антарктики. Перевірці можуть піддатися усі наукові станції, установки, морські та повітряні судна в пунктах розвантаження та завантаження [5; 7].

Згідно з положеннями Договору, усі територіальні суперечки щодо належності антарктичних територій повинні вирішуватися мирним шляхом, із залученням у разі необхідності Міжнародного суду ООН. Учасники взяли на себе зобов'язання не висувати нових територіальних претензій в Антарктиці до того, поки Договір залишається в силі. Особливу позицію зайняли США і Російська Федерація, які не заявляли конкретних територіальних претензій на Антарктику, про

те оголосили її зоною своїх інтересів. При цьому обидві держави не визнають претензії інших країн та претензії одна одної [2].

З того часу в Антарктиді побудовано понад 60 науково-дослідних станцій, на яких працюють вчені багатьох країн світу. Науково-дослідна діяльність дозволяє розгадати «законсервовану» у мерзлоті кліматичну історію планети та її вплив на екосистему в цілому. Для більшості вчених Антарктика передусім є унікальною природною лабораторією, дослідницьким полігоном, рівного якому на планеті немає. Тут виживають зовсім небагато видів тварин і рослин, проте вони утворюють повноцінні екосистеми з усією різноманітністю зв'язків між компонентами. Це своєрідна ідеальна спрощена модель, яка дає можливість краще зрозуміти функціонування всієї біосфери.

Україна також є антарктичною державою з 1996 р. Хоч за часів колишнього Радянського Союзу українські вчені брали активну участь у дослідженнях Антарктики, після його розпаду права та обов'язки СРСР як сторона Договору перебрана на себе Російська Федерація.

Україні належить одна антарктична станція, і це зовсім небагато в порівнянні з антарктичними службами США, Росії, Великої Британії, Австралії. Однак її розташування є унікальним, станція «Академік Вернадський» міститься на краю озонної аномалії і при пульсаціях озонної дірки опиняється то під захистом озонного шару в стратосфері, то потоками ультрафіолетового випромінювання.

Нині учасниками Договору є 47 держав, 28 з них мають статус консультативних сторін (Аргентина, Австралія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Чилі, Китай, Еквадор, Фінляндія, Франція, Німеччина, Індія, Італія, Японія, Південна Корея, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Перу, Польща, Росія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Україна, Велика Британія, США та Уругвай), інші 19 не мають права голосу при прийнятті рішень на щорічних самітах Антарктичного договору (Австрія, Білорусь, Канада, Колумбія, Куба, Чехія, Данія, Естонія, Греція, Гватемала, Угорщина, Китай, Монако, Папуа – Нова Гвінея, Румунія, Словаччина, Швейцарія, Туреччина, Венесуела).

Завдяки цим країнам, до яких належить і наша держава, Антарктика є континентом миру та міжнародного наукового співробітництва. В Антарктиці панує справжній дух взаєморозуміння та співпраці в охороні навколишнього середовища, наукових дослідженнях і в логістичній сфері. Дбайливе ставлення і суворе виконання природоохоронних вимог міжнародною антарктичною спільнотою опрацьовано у Протоколі про охорону навколишнього середовища Антарктики.

Система Договору про Антарктику включає низку прийнятих рекомендацій, угод, конвенцій та інших міжнародних правових документів, що уточнюють та доповнюють Договір:

Конвенція про збереження антарктичних тюленів, прийнята в 1972 р., вступила в дію в 1978 р. Вона встановлює обмеження на комерційний промисел тюленів і містить механізм його контролю [17];

Конвенція щодо збереження антарктичних морських живих ресурсів, прийнята 1980 р., вступила в дію в 1982 р. Її завдання запобігати будь-яким діям, що завдають істотної шкоди антарктичній фауні і становлять загрозу для існуючих популяцій [16];

Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику, прийнятий 4 жовтня 1991 р. в Мадриді консультативними сторонами, а з 14 січня 1998 р. він набрав чинності. Згідно з Протоколом, сторони взяли на себе

відповідальність за всеосяжну охорону навколишнього середовища Антарктики і проголосили її природним заповідником, призначеним для світу і науки. Протокол запровадив 50-річний мораторій на будь-яку практичну діяльність, пов'язану з освоєнням мінеральних ресурсів Антарктики, за винятком наукових геологічних досліджень. Ця заборона може бути знята у разі вступу в силу юридично обов'язкового режиму щодо освоєння мінеральних ресурсів Антарктики для усіх сторін при їх спільній згоді [3].

Рекомендації Консультативних нарад, що стосуються різних питань здійснення дій, відповідно до Договору і Протоколу з охорони навколишнього середовища, до Договору про Антарктику.

Договір про Антарктику став безпрецедентним прикладом міжнародної співпраці. Проте, як і раніше, є чимало проблем, що вимагають розв'язання, у тому числі питання про суверенітет. У майбутньому можуть виникнути й інші складнощі. Як свідчить XII стаття цього документа, Договір «може бути змінений або в нього може бути внесена поправка у будь-який час за згодою усіх Договірних Сторін» [2; 9].

У квітні 2009 р. в м. Балтімор (США) відбулася 32 Консультативна нарада, на якій з нагоди 50-річчя підписання Договору про Антарктику 28 Консультативних сторін, до складу яких входить і Україна, схвалили Вашингтонську декларацію, в якій Сторони підтвердили свою прихильність до ключових положень Договору про Антарктику, зокрема те, що Сторони усвідомлюють важливість ґрунтовних наукових досліджень, необхідних для прийняття міжнародних управлінських рішень в інтересах усього людства.

На нараді вирішувалися питання, пов'язані з охороною навколишнього середовища, дослідженням полярних областей та туризмом. Вчені, законодавці, юристи та історики зібралися у Вашингтоні, щоб обговорити важливі питання, які можуть бути винесені з історії та практики Договору, який перетворив пустельний крижаний континент Антарктики у винятково мирну зону міжнародного наукового співробітництва [6].

На відкритті спільного засідання 6 квітня держсекретар США Г. Клінтон назвала Антарктику «одним з найвіддаленіших, найкрасивіших та найнебезпечніших місць на планеті. Антарктика важлива для розуміння нашої планети людством, для нашої здатності передбачати і пом'якшувати зміни, що викликаються глобальним потеплінням, – сказала вона. – Коли 4 квітня руйнувався крижаний міст, що утримував на місці шельфовий льодовик Уілкінса в Антарктиці, це нагадало нам, що глобальне потепління вже почало справляти величезну дію на нашу планету і що в боротьбі з цією кризою не можна гаяти часу».

На зустрічі було представлено нові ініціативи США, в тому числі пропозиції обмежити розмір суден, що доставляють пасажирів до Антарктиди, і ввести вищі стандарти на рятувальні шлюпки на борту туристичних суден.

У Копенгагені з 7 по 18 грудня 2012 р. проведено Конференцію ООН по зміні клімату, в ході якої малося виробити глобальну кліматичну угоду на деякий час після 2012 р., коли завершується перший період виконання зобов'язань по Кіотському протоколу. У конференції взяли участь представники 192 країн [7; 17; 16].

У 2041 р. закінчиться термін дії Протоколу про охорону навколишнього середовища, який є доповненням Договору про Антарктику 1959 р., що забороняє видобуток ресурсів Антарктиди. На той час майже усі ресурси планети можуть бути використані, і світові держави посягатимуть на простори Антарктиди.

Нині Антарктида є останнім материком, під льодовиками і на шельфі якого знаходяться величезні запаси мінеральних ресурсів, а навколишні моря дуже багаті біоресурсами. Крім того, в льодовиках Антарктики міститься 90% світових запасів прісної води, дефіцит якої все гостріше відчувається із зростанням населення планети. Це привертає до Південного континенту все більшу увагу.

Хоч сама Антарктика і є демілітаризованою зоною, довкола неї вже спалахували конфлікти. Варто зазначити тривале протистояння Чилі і Аргентини за острови в районі мису Горн, а також взаємне перетинання районів територіальних претензій цих двох країн в Антарктиді, де обидві сторони активно розширюють свою присутність, переходячи до організації постійних поселень.

У свою чергу, Аргентина також продовжує наполягати на своїх правах на дані території, що забезпечують контроль над значними ділянками шельфу і поверхні морів. Нині конфлікт перебуває в законсервованій стадії, проте, на думку багатьох фахівців, він має чималі шанси знов розгорітися в майбутньому [14].

Можна передбачити, що доля антарктичних територій залежатиме від погоженої позиції держав-світових лідерів. Якщо ж таку узгоджену позицію не буде вироблено, то переділ Антарктиди може стати реальністю вже в найближчих два-три десятиліття. Очевидно, що ці терміни визначатимуться певними чинниками, наприклад, появою технологій, що забезпечують швидку та економічно вигідну доставку прісної води з антарктичних льодовиків у посушливі і тропічні зони, або новим витком зростання цін на вуглеводну сировину, що зробить видобуток нафти на Антарктичному шельфі економічно доцільним. Поки що цього немає, але імовірність залишається. Тому розширення сфери впливу в Антарктиці є певною запорукою участі держав у розподілі ресурсів на майбутнє. Але доцільність таких дій досить сумнівна, адже розширення міжнародної наукової співпраці в дослідженнях даного регіону дасть набагато більшу можливість розвитку світової науки в цілому.

Бібліографічні посилання

1. **Авхадеев, В. Р.** История развития и современные аспекты международно-правового статуса Антарктики : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.10. «Международное право. Европейское право» / В. Р. Авхадеев. – Казань, 2007. – 20 с.
2. Антарктика: история, современность, перспективы / Щипцов А. А., Анцелевич Г. А., Ищенко А. В. и др. ; под ред. В. П. Семиноженко. – К. : Наук. думка, 1997. – 258 с.
3. Антарктика – міжнародний полігон управління людською діяльністю / А. П. Федчук, Я. Б. Олійник, Б. П. Яценко, В. К. Бабаритська // Світове господарство в умовах глобалізації: геопросторовий вимір. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2010. – С. 91–106.
4. Атлас Антарктики / ред. Е. И. Толстикова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1969. – Т. II. – 598 с.
5. **Богучарсков, В. Т.** История географии / В. Т. Богучарсков. – М. : Академ. проект, 2006. – 560 с.
6. **Голицын, В. В.** Антарктика: международно-правовой режим / В. В. Голицын. – М. : Международные отношения, 1983. – 454 с.
7. **Голицын, В. В.** Антарктика: тенденции развития режима / В. В. Голицын. – М. : Международные отношения, 1989. – 336 с.
8. Договір про Антарктику // Офіційний вісник України. – 2005. – № 13. – С. 593 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_224/print1422479629848968
9. **Зубов, Н. Н.** Участие Советского Союза в проведении Второго Международного Полярного Года (1932–1933) / Н. Н. Зубов, Н. И. Козицкий. – М. : Изд. АН СССР, 1959. – 35 с.
10. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року // Офіційний вісник України. – 2006. – № 40. – С. 206 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_045

11. **Магидович, І. П.** Очерки по истории географических открытий / И. П. Магидович. – М. : Просвещение, 1967. – 653 с.
12. **Молодцов, С. В.** Договор об Антарктике / С. В. Молодцов // Советское государство и право. – 1959. – № 5. – С. 64–72.
13. **Молодцов, С. В.** Современное международно-правовое положение Антарктики / С. В. Молодцов. – М. : Госюриздат, 1954. – 362 с.
14. Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_645.
15. **Саватюгин, Л. М.** Российские научные исследования в Антарктике (1953–2003 гг.) : дис. ... д-ра геогр. наук : 07.00.10 / Саватюгин Лев Михайлович; ГИЦ Российской Федерации, Арктический и антарктический научно-исследовательский институт. – СПб., 2004. – 420 с.
16. **Федчук, А. П.** Структура широкомасштабного управління у районі станції «Академік Вернадський» / А. П. Федчук // Український антарктичний журнал. – 2009. – № 8. – С. 307–319.
17. **Федчук, А. П.** Еволюція Системи Договору про Антарктику: структура і динаміка актів, ухвалених за 1961–2011 рр. / А. П. Федчук // Український антарктичний журнал. – 2011. – № 10–11. – С. 406–427.

References

1. **Avhadeev, V. R.** Istorija razvitija i sovremennye aspekty mezhdunarodno-pravovogo statusa Antarktiki : avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jurid. nauk : spec. 12.00.10. «Mezhdunarodnoe pravo. Evropejskoe pravo» / V. R. Avhadeev. – Kazan', 2007. – 20 s.
2. Antarktika: istorija, sovremennost', perspektivy / Shhipcov A. A., Ancelevich G. A., Ishhenko A. V. i dr. ; pod red. V. P. Seminozhenko. – K. : Nauk. dumka, 1997. – 258 s.
3. Antarktyka – mizhnarodnyy polihon upravlinnya lyuds'koyu diyal'nisty / A. P. Fedchuk, Ya. B. Oliynyk, B. P. Yatsenko, V. K. Babaryt-s'ka // Svitove hospodarstvo v umovakh hlobalizatsiyi: heoprosorovyy vymir. – K. : Vyd.-polihr. tsentr «Kyivivs'kyu un-t», 2010. – S. 91–106.
4. Atlas Antarktiki / red. E. I. Tolstikov. – L. : Gidrometeoizdat, 1969. – T. II. – 598 s.
5. **Bogucharskov, V. T.** Istorija geografii / V. T. Bogucharskov. – M. : Akadem. proekt, 2006. – 560 s.
6. **Golicyn, V. V.** Antarktika: mezhdunarodno-pravovoj rezhim / V. V. Golicyn. – M. : Mezhdunarodnye otnoshenija, 1983. – 454 s.
7. **Golicyn, V. V.** Antarktika: tendencii razvitija rezhima / V. V. Golicyn. – M. : Mezhdunarodnye otnoshenija, 1989. – 336 s.
8. Dohovir pro Antarktyku // Ofitsiynny visnyk Ukrayiny. – 2005. – № 13. – S. 593. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_224/print1422479629848968
9. **Zubov, N. N.** Uchastie Sovetskogo Sojuza v provedenii Vtorogo Mezhdunarodnogo Poljarnogo Goda (1932–1933) / N. N. Zubov, N. I. Kozickij. – M. : Izd. AN SSSR, 1959. – 35 s.
10. Konventsija pro zberezheniya mors'kykh zhyvykh resursiv Antarktyky 1980 roku // Ofitsiynny visnyk Ukrayiny. – 2006. – № 40. – S. 206 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_045
11. **Magidovich, I. P.** Ocherki po istorii geograficheskikh otkrytij / I. P. Magidovich. – M. : Prosveshhenie, 1967. – 653 s.
12. **Molodcov, S. V.** Dogovor ob Antarktike / S. V. Molodcov // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1959. – № 5. – S. 64–72.
13. **Molodcov, S. V.** Sovremennoe mezhdunarodno-pravovoe polozhenie Antarktiki / S. V. Molodcov. – M. : Gosjurizdat, 1954. – 362 s.
14. Protokol pro khoronu navkolyshn'oho seredovyshcha do Dohovoru pro Antarktyku [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_645.
15. **Savatjugin, L. M.** Rossijskie nauchnye issledovanija v Antarktike (1953–2003 gg.) : dis. ... d-ra geogr. nauk : 07.00.10 / Savatjugin Lev Mihajlovich; GNC Rossijskoj Federacii, Arkticheskij i antarkticheskij nauchno-issledovatel'skij institut. – SPb., 2004. – 420 s.

16. **Fedchuk, A. P.** Struktura shyrokomasshtabnoho upravlinnya u rayoni stantsiyi Akademik Vernads'kyu / A. P. Fedchuk // Ukrayins'kyu antarktychnyy zhurnal. – 2009. – № 8. – S. 307–319.
17. **Fedchuk, A. P.** Evolyutsiya Systemy Dohovoru pro Antarktyku: struk-tura i dynamika aktiv, ukhvalenykh za 1961–2011 rr. / A. P. Fedchuk // Ukrayins'kyu antraktychnyy zhurnal. – 2011. – № 10–11. – S. 406–427.

Надійшла до редколегії 18.12.2016

УДК 61 (092)

І. В. Бабічук

Національний центр «Мала академія наук України»

ХІМІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ПРАЦЯХ І. ГОРБАЧЕВСЬКОГО

Розглянуто історичні аспекти становлення української хімічної термінології та номенклатури. Висвітлено внесок видатного українського вченого-біохіміка І. Я. Горбачевського у формування української хімічної термінології та її інтеграцію в міжнародну систему. Показано проблеми розвитку сучасної української термінології.

Ключові слова: мова, наука, термінологія, номенклатура.

Рассмотрены исторические аспекты становления украинской химической терминологии и номенклатуры. Освещен вклад выдающегося украинского ученого-биохимика И. Я. Горбачевского в формирование украинской химической терминологии и ее интеграцию в международную систему. Показаны проблемы развития современной украинской терминологии.

Ключевые слова: язык, наука, терминология, номенклатура.

The paper deals with the historical aspects of formation of Ukrainian chemical terminology and nomenclature. It presents the contribution of the eminent Ukrainian-Austrian biochemist I. Horbachevsky to development of Ukrainian chemical terminology and its integration into the international system. The intrinsic problems of the modern Ukrainian terminology are exposed.

Keywords: language, science, terminology, nomenclature.

Вступ. Існування і сила всякої системи залежить від дії законів і принципів, на яких вона побудована. Наприклад, коли б у Сонячній системі втратив свою дієвість закон всесвітнього тяжіння, то вона б опинилася в хаосі і руїні. Неухильність цього правила дуже красномовно ілюструє історія, що реєструвала руйнування соціальних і політичних систем, які спиралися на принципи, залежні від людської волі. Цьому правилу підлягає і правописна система. Надто вільна поведінка з принципами, на яких вона побудована, відкриває перед нею дорогу до хаосу. Про це повсякчасно повинні пам'ятати науковці та лінгвісти, що працюють над розробленням української наукової термінології в різних областях людського знання.

Наша мова – це організм, що живе згідно з власними законами. Запозичені слова з інших мов вона перепплавляє і робить своєю складовою частиною. У своїй сфері втішається повним суверенітетом. Правопис – це кодекс її законів. Іншомовні слова, що хочуть осісти в її володіннях, мусять піддатися натуралізаційному процесу, передбаченому її кодексом.

У статті розглянуто особливості формування української хімічної термінології, вказано на проблемні моменти її розвитку. Показано неочіненний внесок